

UDK: 821.163.42-05 Kazali, P. A.
821.163.42(497.5 Dubrovnik)"18"

Izvorni znanstveni članak

Primljen: 15. 2. 2010.

Prihvaćen za tisak: 23. 6. 2010.

MIRKO TOMASOVIĆ

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Zrinski trg 11, HR – 10000 Zagreb

KAZALIJEVA STUDIJA "LETTERATURA E CIVILTÀ"

Auktor raščlanjuje študiju pisanu na talijanskom jeziku, *Letteratura e civiltà* don Paska Antuna Kazalija, objavljenu u Programu zadarske gimnazije za 1856./1857, na kojoj je bio profesorom. Taj tekst nije obrađen (a ni spominjan) u literaturi o Kazaliju, do danas je ostao "anonimnim", a za svoje je vrijeme predstavljao žanrovski obogaćenje u hrvatskoj književnosti. Riječ je, naime, o pokušaju neke vrste teorije književnosti u kontekstu povijesti čovječanstva. U raspravi Kazali pokazuje veliku načitanost i poznavanje europskih literaturâ, ali su mu polazišta za tada anahrona (klasicistička, arkadistička), nedosljedna, jer se referira i na romantičarske poetike (predgovor *Cromwellu* V. Hugoa). Na kraju propovjednički kliče slavenskom mesijanstvu (zapravo dubrovačkom) u uvjerenju za dostizanje općeg progressa. Specifičnost je ove studije metodološki dosta zbrkana, stilska dinamičnost i izrazita anglofilija, poznavanje engleske književnosti, što je rijetkost za naše onodobne književnike, poglavito iz južne Hrvatske, koji su bili orijentirani prema talijanskoj kulturi.

KLJUČNE RIJEČI: *Pasko Antun Kazali (Casali), dubrovačka književnost, engleska književnost.*

Pasko Antun Kazali (Casali), rođen 1815. u Dubrovniku, gdje je i umro 1894., nedvojbeno je do pojave Iva Vojnovića najvažniji dubrovački književnik u XIX. stoljeću i uz to od pisaca sugrađana najjasnije ukorijenjen u hrvatsku državotvornu ideju. Auktor je razgranatoga i plodnog opusa, dosta velikog (pjesnik, pripovjedač, dramatik) dvojezičnoga izraza (na talijanskom je pisao ne samo članke i eseje, nego i pjesme i drame). Dobar dio njegovih tekstova, količinski znatniji od objavljenih, ostao je još uvijek u rukopisu, pa i njegovo najambicioznije djelo ep *Ćoso* (24 pjevanja u deseteračkim oktavama, 23128 stihova).¹ Srećom, Luko je Paljetak dao podroban opis rukopisnog teksta sa sadržajem svih 24 pjevanja (Paljetak, 1999: 141-176),² pa se na temelju Lukina napora može steći dojam o rasponu i općim

¹ Po količini stihova *Ćoso* zauzimalje visoko mjesto na epskoj ljestvici hrvatske poezije. Ona bi, koliko znam izgledala ovako: Kavanjinovo *Bogatstvo i uboštvo* (XXX pjevanja, oko 30 000 stihova), Kazalijev *Ćoso* (XXIV pjevanja, 23 128 stihova), *Gvozdansko* Ante Tresića Pavičića (XXXII pjevanja, 21 432 stiha). Valja uzeti u obzir da je Kavanjinov spjev u osmercima, a ostala dva u, za dva sloga, dužim desetercima. Gundulićev *Osman* broji "tek" 10 428 osmeraca.

² Modernu valorizaciju Kazalijevih epskih nastojanja dala je Dunja Fališevac u knjizi *Kaliopin vrt* (Split, 1997, str. 293-324).

naracijskim značajkama Kazalijeva spjeva, na kojem je autor radio četiri puna desetljeća (1840. - 1880.), ne uspjevši ga pripremiti za tisak, i kad se za to pružila zgoda potkraj mu života zbog sve jačih zdravstvenih (mentalnih) ometnji. *Ćoso* još čeka na mjerodavnu ocjenu, ali se, zahvaljujući Paljetkovoju ekspoziciji pjesmotvora, može suditi da je posrijedi pjesmotvor golema ekstenzitet, vrlo složene konstrukcije i mjestimično kaotične kompozicije, u kojem su sadržane i neprijeporne "književne vrijednosti, koje zaslužuju sve samo ne zaborav (...)" (Paljetak, 1999: 176). O *Ćosi* i drugima tiskanim Kazalijevim djelima pisalo se povremence razmjerno dosta (ali kojekako), no o jednom mu tiskanom, a znakovitom tekstu, tj. o traktatu *Letteratura e civiltà* (Casali, 1857)³ nikako. Sve što sam o njemu u literaturi našao jedan je citat iz toga traktata, "u kojoj je odredio svoje poimanje književnosti, zauzevši motrište, europske i klasično" (Stojan, 2005: 19). Samo to i ništa više!

Obzirom na vrijeme objavljivanja (1857.), kad je u hrvatskom književnom životu vladala oseka, uvjetovana Bachovim apsolutizmom, Kazalijeva je rasprava na stanovit način žanrovsko obogaćenje, uza sve tipične auktorove mane, mjestimično oštroomna, pa mislim da nije neprimjereno otrgnuti je od zaborava pozornim čitanjem teza i razmišljanja zadarskoga načitanoga gimnazijalnog profesora. Jednom riječju, *Letteratura e civiltà* Paska Antuna Kazalija, tekst je koji valja otrgnuti iz potpune anonimnosti.⁴ Dakle, rečena studija ("la civiltà" za Kazalija približno znači: prosvjeta, naobrazba, uljudba), tiskana u okviru Programâ zadarske gimnazije za školsku godinu 1855./1856., više je "il saggio" (ogled), nego li studija u današnjem značenjskom nazivlju, na šezdesetak dosta gusto tiskanih stranica, te prelazi okvire objavljanja u jednome periodiku, zbog čega je i otisnuta kao posebna knjiga.

Na uvodnom mjestu novoizabrani profesor zadarske gimnazije (zbog koje je dužnosti bez dopusnice mjesnog biskupa napustio svoju župu u Maranovićima na otoku Mljetu) te urednik novina *Glasnik Dalmatinski* i *L'Osservatore dalmato* vrlo ambiciozno raspravlja o jednoj općoj temi s estetičkim u prvom redu, ali i religioznim, sociološkim, kulturološkim i povjesničkim konotacijama, pokušavajući odrediti mjesto književnosti u općem progresu čovječanstva, te uopće izraziti svoje poimanje same književnosti. U toj neprijeporno teškoj zamisli glavno mu je motrište usmjereno prema tradiciji pisane umjetničke baštine, poglavito europske, ali ne isključivo samo nje. Auktori, nositelji tradicije, koje dotiče ili apostrofiraju, odreda su provjerene veličine, klasici, "stari i moderni". S pravom isticana Kazalijeva načitanost, erudicija pače, očevidno su mu probudili želju za domišljenje vlastitog traktata o kontekstu književnosti u svjetskoj povijesti, njihovoj isprepletenosti u tvorbi društvenih običaja, morala i posebice ukusa. Ta načitanost imala je pokriće u Kazalievu poliglotizmu: budući da je završio gimnaziju u Dubrovniku, studirao i diplomirao mudroslovlje i bogoslovlje u Zadru, svoje poznavanje jezika u znatnoj mjeri zahvaljuje zauzetoj autodidaktičnosti. Imponira koliko je jezika znao. Osim grčkoga i latinskoga te hrvatskoga i talijanskoga, vladao je i engleskim, njemačkim i francuskim. Imponira od živih jezika poznavanje engleskoga, na kojem je vodio i osobni dnevnik, budući da su tada poznavatelji tog jezika u nas rijetki. Dojmljiv je

³ Studija je objavljena i u zasebnoj ediciji (Zadar, 1858.), a sve citate iz nje u ovom radu preveo je njegov pisac.

⁴ Kazalijev spis ne spominje ni Mate Zorić (1992) u svojoj monografskoj studiji, vrlo temeljitoj i pedantnoj.

i popis imena i naslova, što ih je prevodio: Homer, Shakespeare, (*Kralj Lear*, 1844., *Julije Cezar*, 1853., *Macbeth* na talijanski), Byron (*Don Juan*; *Manfred* na hrvatski i talijanski), Schiller (*Don Carlos*); tu su još Milton, Molière, Tennyson, Longfellow, Victor Hugo... Nažalost, vrlo je malo njegovih prijevoda i prepjeva objavljeno,⁵ ali su sačuvani u rukopisnoj ostavštini.

Spis, inače, ima značajke Kazalijeva auktorskog rukopisa, to će reći razlomljenost i raspršenost izlaganja, sklonost epizodičnosti i gomilanju asocijacija iz lektire. Asimetrične kompozicije s pravom bujicom teza, koje se kadšto upisuju kao aksiomi, a kadšto sa suviškom argumentacija, što proizvodi nove digresije, spis bismo mogli nazvati bilješkama ili pabircima za teoriju povijesti književnosti. A kakvo bi obilježje ta teorija u završnom stavu ili zamisli imala, nije baš jasno. Ipak, Kazalijev napor zaslužuje osvrt zbog oskudnosti kritičkog osmišljavanja književnosti u toj fazi hrvatskog romantizma, pedesetih godina XIX. stoljeća. No, stanovita nada, da će Kazalijeva studija donijeti reflekske onodobnih romantičarskih manifesta, neki prekretnički odmak od tradicionalizma, sve nas više napušta, dok pratimo ovo štivo, napisano stilski, sintaktički i leksički u duhu talijanskih eruditskih rasprava iz mnogobrojnih pokrajinskih središta, koja su se željela potvrditi preko svojih umnika i učenih profesora. Jednostavnije kazano, Kazalijev tekst nije baš lako pratiti zbog čestih klasicistički oblikovanih disputnih uzoraka i sintakse, dok se rečenice protežu na cijele retke, kadšto i na cijelu dužinu stranice, kako je to karakteristično za talijanske estetičare iz već protekla književnog vremena. Spomenuta nada o modernijem značaju traktata, naime, bila je proistekla iz izričite ocjene Antuna Barca: "Kazali je od svih svojih suvremenika unio u hrvatsku književnost najviše Europe. Dok pojam romantike, u europskom smislu, možemo na hrvatsku književnost onoga doba primjenjivati samo s određenim modifikacijama, Kazalijeva djela imaju gotovo sve oznake, što ih je ta struja imala u Europi: Borbu protiv ukočenih klasičističkih navoda (...)" (Barac, 1960: 198). Takve je tvrdnje bez razlikovnosti teško prihvatiti (*Čoso* ima dosta barokističkih natruha, a satirički je ep općenito čedo klasicizma). Međutim, što se tiče protuklasicizma takvih obilježja nema Kazalijeva rasprava. Neke pak postavke, štoviše i formulacije diljem nje prizivlju u sjećanje razne poetičare i teoretičare primjerice na Giambatti – Vica, Cesarea Santúa, pa Thomasa Babingtona Macaulaya, na Ludovica Antonia Muratoria, Gian Vincenza Gravinu, na Hugoov predgovor *Cromwellu*, dakle na raznorodno društvo. Kazali je, kako je već istaknuto, veliki potrošač knjiga, a kao tipičan samouk i ljubitelj literature, nedostajala mu je kritičnost prema njima i u ovom slučaju uspostava vrijednosne hijerarhijske ljestvice lektire o predmetu. Činjenica je da je pratio suvremene tekstove, ali je nepobitno da je bio prodahnut talijanskim 18. stoljećem, koje je pored drugih značajka mješavina klasicizma i iluminizma, akademizma i arkadizma, predromantizma također. Od nabrojanih auktora evidentno ga je ponajviše privlačio uz Victora Hugoa (neke mu je pjesme i prevodio), mislim na predgovor *Cromwellu* (1827.), L. A. Muratori, tj. njegove dvije knjige: *Riflessioni sul buon gusto*, *Trattato della perfetta poesia italiana*. *Razmišljanja o dobrom ukusu* izvrsno je pisana rasprava o umjetničkom ukusu,

⁵ Prvo i treće pjevanje u: *Programma dell' I. R. Ginassio completo di Zara* (1857/1858, 1860/1861; šesto pak pjevanje *Ilijade* u *Zabavniku Narodne štionicice dubrovačke za godinu 1866.*; *Jul Cesar* W. Shakespeare (nastao 1853., objavljen u *Slovincu*, Dubrovnik, 1880.).

vječno aktualnoj temi, s točnim, ponekad i lucidnim opservacijama, dok se na *Traktat o savršenoj talijanskoj poeziji* dosta često pozivlje više nego kritično Benedetto Croce u svojem glasovitom djelu *O teoriji i povijesti estetike*.⁶ Muratori je pisac duboko uronjen u XVIII. stoljeće (živio je od 1672. - 1750.), čak u njegovu prvu polovinu, dok je Hugo rođen 70-ak godina nakon njegove smrti. Raskorak je u književnom vremenu prevelik, pa je i to zoran pokazatelj da Kazalijeva studija nema čvrsto naznačenu središnju osovinu i što smo dalje od povijesnih žarišta u književnosti to su klasicistički ideali o antičkoj savršenosti i nenadmašivosti izraženiji, što je vidljivo posebice u tzv. austrijskoj Italiji. U jednoj umetnutoj Kazalijevoj rečenici u tekstu, zamjetit ćemo, primjerice, definiciju Lijepog, "što se sastoji u sjedinjenju Istinitog i Ugodnog u jednom jedinom osjećaju" (3). Nešto poslije Kazali odaje priznanje Macaulayu, držeći da mu je "duboka misao da su trgovina i industrija za uzgoj osjećaja Lijepog učinili puno više od onoga što bi bilo koji romantik bio sklon priznati" (6). Tu tezu Kazali izričito prihvaća, ističući da progres mijenja i društvene potrebe, razvija nove osjećaje i ideje ili ih prilagođuje, pa tako razvija i osjećaj Lijepog. S razvojem čovječanstva razvija se i Ideja ("L'idea e la civiltà che è lo stesso") (8) u usporednom tijeku, a narodi, koji to ne slijede, gase se. Ali, kad u tom kontekstu Kazali razglaba o književnosti, daje oduška svojoj klasicističkoj afekciji: "Govorimo o dvjema književnostima posestrimama, ili bolje o jednoj književnosti s dvama kracima. One ne samo preživješe svoje vrijeme nego vladaju i vladaju Europom, dok im slijedi tragove uljudbe. Povijesna su to imena, imena što su bliže mitu, imena onih što ovdje pretočiše dušu sa strastima, sklonućima, bolima onog trenutka, a tri godine poslije srca kucaju s Andromahom, čute ponos pobijeđena a ne poražena Prometeja i uzdišu kad slute da im venama teku plami smeđokose djeve s Lesbosa" (8) (tj. pjesnikinje Sapho). Elokventni Kazali nastavlja tvrdeći da narodi taj životni sok, što se održava u književnostima raznih naroda, načelno posvajaju iz istoga izvorišta, vrutka, a da se tek u izvanjskim očitovanjima raspoznaje različitost prilagodbe, ovisno o njihovu karakteru i individualnosti. S dosta svježine, mora se ustanoviti, i esejističkog poleta, Kazali podastire svoje rečene teze, počinjući sa svojom miljenicom *Ilijadom*, koju nazivlje *Il sommo poema*, koja se sintagma u Talijana obično prišivala Danteovoj *Božanstvenoj komediji*. Pridodaje zatim dug i razvučen umetak o, kako bismo danas rekli, nekreativnosti rimske književnosti u odnosu na grčku, zapravo o epigonstvu latinskih pisaca (14-16), koji su ipak zaslužni što su luč Helade posredovali Španjolskoj, Francuskoj, Helveciji, Germaniji, Panoniji. Zanimljivo je, da velečasni Kazali nakon apostrofe rasula, što ga je učinilo Barbarstvo, i srednjovjekovnih mržnji, "koje često odijevahu religiozni ogrtač" (18), uviđa ulogu crkve na netipičan način. Crkva je preuzela "društveni odgoj", ali je omogućila područje osjećajnosti: "Fede e Affetto; Fede al sua Dio, Affetto alla sua donna" (19). Dante mu je izvanredan primjer tog suživota i on je Homer XIV. stoljeća. Možda je na paralelu Homer – Dante utjecao Vico (Roić, 1999: 122). Svejedno, u toj dionici teksta, u interpretaciji susljednosti antike i srednjovjekovlja, u okomici kršćanstva na podlozi grčko-rimske civilizacije, gdje je Kazali nadmoćno demonstrirao nakupljeno znanje, dakle, u toj dionici naići ćemo na najzanimljivije opažaje i esejističke pasuse. "Tajnovito djelo trajalo je tri stoljeća i iz braka djevičanskih naroda i pokopanih naroda rodi se jedan drugi narod, što je

⁶ *Estetica*, Laterza Bari, 1941, p. 209, 213-214, 216, 219, 222, 251, 378, 401, 526, 529.

volio sebe, što je volio obitelj, što je volio zajednicu, što je volio Čovječanstvo, a to je Ideja, tek tada iznikla, koju poganstvo nigda nije poznavalo. Nijemi narodi, podignuvši se tada, otvoriše usta, a Romancero, Trubadur i Poeta pjevahu Krepst, Udvornost, Čast, a svi zajedno himan Bogu i Gospoži" (20). Stranice pak o zamjeni kršćanskog Lijepog za klasično Lijepo, o definiranju sintagme "il bello stile", dinamično su i zanimljivo pisane, ali su u biti nejasne u stavovima i metodološki zbrkane. Mogu nam tekar poslužiti kao uviđaj u Kazalijeva opredjeljenja za pojedine auktore. U njegovanju izvanjskog stila, koje da je posljedak osjećaja za Lijepo sudjelovali su, veli Kazali, "najpročišćeniji pisci uljuđenih naroda": Sofoklo i Platon, Dante i Ariosto, Racine i Fénelon, Dryden i Pope, Cervantes i Schiller (22). U taj elitni katalog ne spadaju po književnopovijesnoj zadaći i vrijednosti, nema dvojbe, jedan Francuz (Fénelon) i dva Engleza (Dryden i Pope). Kazalijeva anglofilija među te je veličine vjerojatno svrstala Johna Drydena (1631. - 1700.) zbog *Eseja o dramskoj poeziji* (1668.), a Alexandra Popea (1688. - 1744.) zbog *Eseja o kritici* (1711.), dakle kritičare književnosti iz piscu dalekih vremena od kojih je Pope bio deklarirani klasicist, "engleski Boileau". U nešto drugačijem kontekstu, kad govori o piscima katolički odgojenim, opet ne može bez Drydena i Popea, koje je svrstao uz bok Petrarce, Boccaccia, Ariosta, Tassa i J. Racinea. Od talijanskih pisaca iz modernijeg doba napamet mu padaju Alfieri, Monti i Foscolo, dakle ni jedan mu suvremenik, od kojih je samo Ugo Foscolo blizak romantizmu, a da im je vrlina što su slijedili stope uznositih Rimljana. Prizivlje tragom procjepa između poganskoga i kršćanskoga Dantea (!), Shakespearea, Molièrea, Lopea (valjda Lopea de Vega), Calderóna, što mi se čini dosta konfuznim. Nesklon je "izvanjskom esteticizmu" Francuza i njihovom ateizmu, kao i njemačkom nihilizmu. Engleska da se othrala, kliče, svim zamkama: "Ostala je pokazateljem poput nejasne zvijezde poletuše, što se pojavila na obzoru, uistinu sjajna, ali bez pratnje i sljedbe, kojoj su se divili, a nisu je voljeli, uživali bez svjetlosti i topline" (32). Zbog čega je Kazali toliko zaljubljen u Englesku i njezine auktore, tko mu je u tome bio posrednikom ili je to bila njegova samostalna opcija? Može se samo nagađati razlog tolikoga priklona Englezima, koji je za hrvatsku onodobnu književnost atipičan, ili ga dovoditi u vezu s francuskim romanticima (Hugo, De Vigny) i pripisati općenito engleskoj modi u francuskoj tijekom prve polovice XIX. stoljeća. Indikativno je da je hiperkritičan spram Španjolske (koju su, inače, francuski romantičari obožavali, primjerice V. Hugo, Alfred de Musset, Prosper Mérimée, pa i Miguela Cervantesa koji za njega predstavlja dekadenciju u usporedbi s Rabelaisom, Swiftom, Sterneom, Pariniem; štoviše drži da je njegov "el ingenioso hidalgo" nestao, "potonuo u sve vijeke" (33). Ta bi se tvrdnja o Cervantesovu romanu danas činila blasfemičnom, posvemašnjim posrnućem kritičke prosudbe, ako se ne uzme u obzir da Don Quiote u to vrijeme nije imao bogznakakvu estetsku reputaciju, da su ga prosuđivali kao puku parodiju viteštva i svrstavali u dječje romane. Ipak sve te eksplikacije navode nas na pomisao o hirovitosti književnopovijesnih dijagonala, o njegovim neprikrivenim simpatijama (na prvom mjestu Englezi, do njih Talijani) i antipatijama (uglavnom svi ostali, poglavito Bizantinci).

Rodoljubni Kazali misli da je povijesni usud ponajgore pogodio Slavene, ali s jednom iznimkom. To da je njegov rodni grad Dubrovnik, gdje je sve cvalo, "pjesme svakog oblika i metra, ljubavne, pobožne", nadalje "komedije, drame, tragedije, satire, sve što jednom riječju tvori potpunu evoluciju književnosti jednog naroda"

(34). Tipična pohvala književnosti grada Dubrovnika, podrazumijeva i njegovu spasonosnu ulogu u kulturi Hrvata.

Što se tiče XIX. stoljeća, iako bez nužnoga odmaka, jer je študija pisana 1856., Kazali dohodi do neuobičajene konstrukcije: znakovit mu je kontrast između Svećenika (Lamennais) i Plemića (Chateaubriand). Teško da bi se našao ikakav argument za takvu tezu, osim što su obojica bili apologeti kršćanstva, ali na žanrovski drugačiji način.

Pri kraju, Kazali govori o tzv. asimilatornim i neasimilatornim narodima, o inkviziciji i kolonijalnim pohodima i pojavama, pribjegavajući nesvjesno izvanliterarnom zboru, gotovo se ispričavajući što uvijek hvali "staro doba", tj. grčko-rimske kulturne i kohezivne vrijednosti i kršćanske izvorne vrline i osjećajnost. To mu je odskočna daska da dade oduška svojim teološkim nazorima, pa zalazi u distinkcije između ateističkog politeizma i panteističkog materijalizma. U takvim razlučbama književnost mu se pomalo sve više gubi s obzora. On vidi izlaz iz kriza i divergencija u Evanđelju, koje da jedino omogućuje unutrašnju uljuđenost zajedničkim putom uma i srca, racionalizma i emocionalizma. Primjeri su mu zato Manzoni, Hugo, Lamartine, pa Englezi Shelley i Coleridge, "pogođeni" zrakom Lijepog, što proistječe iz Božjeg djela. Kazali je unatoč liberalnom načinu života (neposluš mjesnom biskupu, kartaške seanse s prijateljima) i propustima u svećeničkoj crkvenoj stezi, bio istinski religiozan, pa se i u ovom tekstu napokon čute propovjednički tonovi. U navođenju petorice romantika uistinu je nepobitna tranzicija nekih stvarnih tendencija pokreta, tj. probuđenog pjesničkog religioznog zanimanja.

Kazali, naime, još ističe da je došlo vrijeme "iskrenoga i srdačnog priziva srednjovjekovne književnosti" (35), što je jedna od premisa romantizma. Apostrofranje i zazivanje srednjovjekovlja podudarno je s nekim mjestima iz Hugoova *Manifesta* (predgovor *Cromwellu*, Hugo, 1968: 68, 73-74). Ako nam se u tim dionicama činilo da je Kazali u dosluhu s romantičarskim ukusom, taj ukus više nije prepoznatljiv kao programatski, navodi područje "nove literature". To je za njega "uzornost u zbiljskomu, pjesništvo, prisnost društvenog života, težnje naše svagdašnje" (35), dakle tendencije manje romantičarske, a više antipodne realističke, "ante litteram". Ako bismo nakon tih svih eskursa i disgresija pokušali dokučiti njegovu definiciju Lijepog (sjedinenje Istinitog i Ugodnog) dohodimo do zaključka: Istinito je povezano s vertikalom kršćanskog Boga, Ugodno pak s izvanjskom formom, koje je prauzor u antici. Kazalijeva teza nalik je humanističko-renesansnim poetikama, štovše na domak kršćanskoga literarnog humanizma: kršćanstvo da donosi pravu objavu i nov senzibilitet, grčka i rimska kultura omogućila je proces europske uljuđenosti ugrožen barbarizacijom ("divljim narodima" koji su prodirali prema Zapadu). Za suvremeno stanje kritički je optimist: na pragu smo razdoblja prijelaza, na što se pripravljaju mnogi narodi, kao što je bjelodano u Njemačkoj s pojavom filozofa Hegela. U toj dosta mutnoj interpretaciji povijesti Kazali je neočekivano zabugario nad sudbinom (istonaraštajnici mu iz Hrvatske, vjerovali u slavensko mesijanstvo), koji da nisu ništa učinili za recepciju europskog procesa, a indikativno je da tijekom cijele rasprave nije kao *exemplum* naveo nijednoga pisca iz književnosti slavenskih naroda od njih pedesetak spomenutih, premda su se u tom nizu morali naći, primjerice, Aleksandar Puškin, Adam Mickiewicz i, napose,

Ivan Gundulić. Ipak, ističe da druge narode, koji su nas nadvisili u uljudbi valja cijeniti, a ne slijediti u stopu: "Oni su razvili svoju misao, razvijmo i mi svoju!" (56) Domoljubno svijest potiče, ali budućnost predviđa besjedničkim slogom kao da je na propovjedaonici zadarske prvostolnice dan sveopćeg blagostanja, "kad će se podignuti jedan jedini barjak za sve narode – KRIŽ!" (57) Don Pasko okončava u skladu s time homilijskim proglasom Dalmatincima, koji su smješteni između Grčke i Rima, njegovih centripetalnih žarišta i koji su dionici idealizma Istoka i pragmatizma Zapada, da su predodređeni za prijam prije svih drugih Slavema dotoka učuđivanja. "Naprijed! I kada naš rod obvrši na zemlji Božje djelo, kad ime Slaven bude ječalo samo kao sjećanje, kako ječi danas ime Kaldejaca, Asirijaca, Palestinaca, eh, na našem će grobu zapisano biti: narod hrabar i blag, predan budućnosti bivajući pobožan i jak, ostavi potomstvo baštinu svoje promisli koju sam uzgoji i ona bi pobožba; raširi svjetlost, koju sam upali i što bi velika, ostavi za potomstvo baštinu svoje promisli, što bi prava!" (57). Iz besjedničkoga sloga u završnici Kazali prijede u proročki, iz proze u biblijski verset.

Eto tako don Pasko (Paskoje, Paško) Kazali (Casali) opservirajući tijek svjetske povijesti kroz književnost i subdinu europske civilizacije spasonosno rješenje namjenjuje južnim Hrvatima zbog njihova geokulturnog položaja uzdižući ih na pijedestal avangarde. Studija zamišljena kao sinteza auktorove nesumnjive literarne akribije i iznimne načitanosti, kao esejistička "legenda stoljeća" (naspram Hugovoj pjesničkoj), naposljetku se pretvorila u deklaraciju "slovinstva", u inačicu hrvatske budničke euforije sa zaštitnim znakom Jana Kollára pana Mickiewicza, premda ga kao pisca u samom tekstu ignorira, iako u njemu navodi desetke imena, od kojih su neka objektivno minorna u odnosu na Puškina, Mickiewicza i Slowackog, a da ne govorimo o Nikoli Vasiljeviču Gogolju, koji su, kad je nastala Kazalijeva rasprava već pokojnici i književni klasici šireg dometa. Da su bili Englezi, dvojim da bi ih preskočio.

Možemo toj raspravi naći puno nedostataka, pogrešnih pretpostavaka, netočnih motrišta, protuslovnih stavova unutar nje same, ali i svježih književnopovijesnih natuknica, provokativnih teorijskih naznaka te s aspekta uzorka teksta biranih stilskih rečenica i govorničkog patosa. No, možda su te kakvoće manje važne od činjenice da je Kazali pokazao svijest o književnosti, problematizirajući njezine povijesne pojavnosti u pravcu svoje poetike, što je za hrvatsku književnu misao 50-ih godina XIX. stoljeća i te kako znakovito, gotovo iznimka. Da mu nije uzmanjkala sređenost, smirenost, autokritičnost (vidi se iz teksta da ga je pisao u jednom dahu) "Letteratura e civiltà" u nakani teorijski traktat mogla je biti još veće obogaćenje hrvatske književne kulture, ali i ovako, kako je već rečeno, zavrjeđuje pozornost i na stanovit način respekt. Skupa s njegovim beletrističkim djelima, zasebno s epskim potencijalom u objavljenim i neobjavljenim tekstovima, učvršćuje našu spoznaju da je Pasko Kazali istinska vrijednost hrvatske devetnaestostoljetne literature i da je on mitski Dubrovnik opet doveo na nacionalni Olimp.

LITERATURA

Antun Barac, *Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije*, Knjiga druga, Zagreb, 1960.

A. P. Casali, "Letteratura e civiltà", *Programmi dell' I R. Ginnasio, completo di prima classe in Zara alla fine dell' anno scolastico 1856/1857*, Zara, 1857, pp. 3-58.

Victor Hugo, *Cromwell, Préface*, Garnier – Flammarion, Paris, 1968.

Luko Paljetak, "O čemu je riječ u Kazalijevu *Ćosu*", *Hrvatske teme*, Dubrovnik, 1999, str. 141-176.

Sanja Roić, *Giambattista Vico, Književnost, retorika, poetika*, Zagreb, 1999.

Slavica Stojan, predgovor Kazalijevu predstavljanju u: *Stoljeća hrvatske književnosti* (Pasko Antun Kazali, Mato Vodopić, Ivan August Kaznačić, Orsat Medo Pucić), Matica hrvatska, Zagreb, 2005.

Mate Zorić, "Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku" u: *Književni dodiri hrvatsko-talijanski*, Split, 1992, str. 339-459.

LA RICERCA LETTERATURA E CIVILTÀ DEL KAZALI

RIASSUNTO

L'autore del saggio analizza la ricerca *Letteratura e civiltà* di don Pasko Antun Kazali (Casali) fatta in lingua italiana e pubblicata nel Programma del Ginnasio di Zara del 1856/1857 dove il Kazali lavorava in veste di professore. Il testo di cui sopra non è stato analizzato, né menzionato nella bibliografia sul Kazali. Tutt'altro, il testo è rimasto anonimo anche se per l'epoca in cui nacque esso costituiva un arricchimento nella letteratura croata. Si tratta in qualche modo di un tentativo di teoria della letteratura nel contesto della storia dell'umanità. Il Kazali dimostra una vasta conoscenza delle letterature europee. Tuttavia, il suo approccio è anacronistico (classicista, arcadico) e incoerente dal momento che fa riferimento alle poetiche romanticiste (prefazione di V. Hugo a *Cromwell*). Alla fine esalta il messianismo slavo (in realtà raguseo) nella convinzione di raggiungere un progresso comune. La specificità di questa ricerca risulta essere una confusione metodologica, una dinamicità stilistica, una indiscriminata anglofilia e una buona conoscenza della letteratura inglese; una rarità tra i nostri letterati di quell'epoca e in particolar modo tra i letterati della Croazia meridionale volti verso la cultura italiana.

PAROLE CHIAVE: *Pasko Antun Kazali (Casali), letteratura ragusea, letteratura inglese.*